

Eriarvoisuus koulutuksessa

Sonja Kosunen

Vastaanotin Itä-Suomen yliopiston yleisen kasvatustieteen professuurin 1.7.2023. Tämä yleisen kasvatustieteen professuuri on alkujaan perustettu vuonna 1971, ja se on Suomen yhdeksäs kasvatustieteen oppituoli. Tämän täysprofessuurin ensimmäinen haltija oli Annika Takala, jonka akateeminen perintö kasvatustieteellisen tutkimuksen kentällä on ollut laaja (ks. Takala, 1974). Nimityksensä aikaan hän oli kasvatustieteen alalla vasta toinen täysprofessuuriin nimitetty nainen Suomessa. Sittemmin tätä professuuria ovat vakinaisessa tehtävässä hoitaneet Simo Seppo ja Päivi Atjonen.

Yleisen kasvatustieteen historiallisen kehityksen voidaan löyhästi ajatella alkaneen jo Turun Akatemian ajoilta. Ajattelen, että meidän Itä-Suomen yliopiston kasvatustieteilijöiden työssä kaiuttelee tämän historian lisäksi Sortavalan seminaarin sivistyshenki.

Kasvatuksen kentällä ratkaistaan osaltaan sitä, millaisia ihmisiä halutaan kasvattaa, millaisia ihmisiä pitäisi kasvattaa, millaisia ihmisiä tulee kasvatettua, ja näiden myötä, millainen on nykyinen ja sittemmin tulevaisuuden yhteiskunta. Yleisen kasvatustieteen kentällä on useita osa-alueita, kuten kasvatussosiologia, koulutuspolitiikan tutkimus ja vertaileva kasvatustiede, vain joitain mainitakseni. Yleisen kasvatustieteen kasvatussosiologisessa suuntauksessa, jota minä edustan, tutkitaan laajasti ajatellen sitä, miten lapset, nuoret ja aikuiset sosiaalis-

tuvat ympäristöönsä, yhteisöihin, ja yhteiskuntaan ja kunkin yhteiskunnan rakenteisiin, laitoksiin ja prosesseihin. Kasvun ja kasvatuksen kysymyksiä tarkastellaan sosiaalisten normien noudattamisen, kyseenalaistamisen ja rikkomisen kautta ja samanaikaisesti vallan jakautumisen ja käyttämisen näkökulmista. Tämän hetken kasvatussosiologisessa tutkimuksessa kysymykset normaaliudesta ja toiseuttamisesta, etuoikeuksista ja altavastaajuuksista, etumatkoista ja takamatkoista, sisällyttämisestä ja eriytymisestä sekä yhdenvertaisuudesta ja eriarvoisuudesta ovat tutkimuskentän kysymyksenasettelujen keskiössä niin kotimaaisessa kuin kansainvälisessäkin tutkimuskirjallisuudessa.

Yleinen kasvatustiede on tyypillisesti ollut sellainen kasvatustieteellisen tutkimuskentän tieteenala, joka on keskittynyt kasvatustieteelliseen perustutkimukseen eli kasvatuksen ja koulutuksen prosessien systemaattiseen kuvaamiseen ja analyysiin ja ilmiöiden ymmärrettäväksi tekemiseen – ei niinkään soveltavaan tutkimukseen. Tämä on se linja, jota myös minun tutkimustapani on noudattanut.

Sosiaalisten asemien uusintuminen koulutuksessa

Seuraava katkelma on nuoren pojan ja äidin dialogista Édouard Louis'n romaanista *En finir avec Eddy Bellegueule* (2019) eli suo-

meksi *Ei enää Eddy* (Lotta Toiva- sen käännös):

- Äiti, kai tehtaast yöllä pitää tauon, kai nekin nukkuu?
- Ei, tehdas ei nuku. Se ei koskaan nuku. Siksi isä ja isovelji menee joskus yölläkin tehtaaseen, ettei se seisahtuisi.
- Entä mä, pitääkö munkin sitten mennä tehtaaseen yöllä?
- Pitää.

Tämä katkelma kuvaa olennaisilta osin sitä, mitä Paul Willis kuvaasi aikoinaan kasvatussosiologian klassikkoteoksessaan *Koulunpenkiltä palkkatyöhön* (1984), eli sitä, millaisin keinoin yhteiskuntaluokkataustan mukaan eriytyneet koulutuspolut ja sittemmin ammattiasemat tuntuvat periytyvän ylisukupolvisesti. Ymmärtämään pyrkivällä kasvatussosiologisella tutkimustraditiolla on tapana pyrkiä selittämään lopputulemien rakentumista: mitä kaikkea siis liittyy siihen, että Louis'n romaanin äiti pitää itsestään selvänä sitä, että tehtaaseen mennään yöllä töihin sukupolvesta toiseen (ks. esim. Bourdieu, 1984; Skeggs, 2004). Minusta tutkimuksessa on olennaista eriarvoisuuden piiloisten prosessien ja niitä kehystävien järjestelmän rakenteiden näkyväksi tekeminen kriittisen analyysin avulla.

Tätä sosiaaliseen uusintamiseen liittyvää koulutuksen kilpailullisuuden toimintalogiikkaa on pyritty oikeuttamaan meritokraattisen valikoinnin idean avulla. Taloustieteen professori Thomas Pi-

ketty (2024) on kirjoittanut, että meritokraattisen valikoinnin korostaminen koulutuksessa johtuu siitä, että eriarvoisuudelle on kyettävä antamaan selitys ja hyväosaisten on kyettävä perustelemaan asemansa. Meritokraattiseksi nimetty valikointi ajaa tässä asiassa. Pierre Bourdieun ja Jean-Claude Passeronin klassikkoteoksessa *Les Héritiers* (1964) havaittiin, että silloinen ranskalainen koulutusjärjestelmä legitimoiti tuon ajan yhteiskuntajärjestyksen eli käytännössä yhteiskuntaluokkien eriarvoisuuden ja sen ilmentymänä eri luokkien eriytyneet koulupolut. Yhteiskunnallisesti etuoikeutettu asema periytyi verhoutuneena ”ansioiden” ja ”kyvykkyyden” käsitteisiin, sillä huono-osaisista taustoista tulevat eivät tunteneet niiden osoittamiseen tarvittavaa koodistoa. Piketty toteaa, että meritokraattinen järjestelmä, jossa ei suoraan perit edellisen sukupolven sosiaalisia asemia, on itse asiassa sala-kavala. Sen symbolisen pääoman hallintaan perustuva logiikka ja tämän logiikan seurauksena syntyvä sosiaalinen hierarkia esiintyy vapaan valinnan tuloksena, johon kaikilla pitäisi periaatteessa olla samanlaiset mahdollisuudet. Näin ei kuitenkaan ole, mikä johtaa koulupolkujen eriytymiseen. Tämä havainto näkyy tarkasteltaessa niin suomalaista perusopetuksen eriytymistä ja kouluvalintoja käsittelevää tutkimusta (Kosunen ym., 2024a; Seppänen ym., 2015) kuin korkeakoulujen opiskelijavalintojenkin analyttisiä tarkasteluja (Heiskala, 2024; Kosunen ym., 2022). Näihin liittyvät tutkimushavainnot ovat sekä omassa Kasvatussosiologian tutkimusyksikössäni, SUREssa, että laajemminkin tutkimuskentällä jo pidemmän aikaa osoittaneet, että valikoituminen distinktiivisille koulutuspoluille pohjaa yhteiskuntaluokan

eroihin ja erontekoihin ja uusintaa jo olemassa olevaa sosiaalista järjestystä nimenomaisesti piiloisten ja hankalasti havaittavien mekanismien välityksellä.

Eriytyminen ja eriarvoistuminen ovat yhteydessä toisiinsa. Eriarvoisuus tarkoittaa resurssien ja mahdollisuuksien epätasaista ja epäoikeudenmukaista jakautumista yhteiskunnan jäsenten välillä. Se voi ilmetä tuloeroina, koulutuksellisuina eroina tai hyvinvointi- ja terveyseroina. Epäoikeudenmukaiseksi eriarvoisuus määrittyy varsinkin silloin, kun nämä erot pohjaavat esimerkiksi kansalaisten sukupuoleen, yhteiskuntaluokkaan tai vähemmistöasemaan. Tällöin on olennaista esittää kysymys sosiaalisen liikkuvuuden mahdollisuudesta ja toteutumisesta: onko alemmista yhteiskuntaluokista mahdollista kivuta ylempiin yhteiskuntaluokkiin esimerkiksi koulutuksen avulla ja onko naisten ja muunsukupuolisten, tai etnisistä ja rodullistetuista vähemmistöasemista mahdollista kohota yhteiskunnan johtaviin asemiin yhtä lailla kuin miesten ja valtaväestöön kuuluvien valkoisten? (Kosunen ym., 2024a.) Erilaisista taustoista tulevien ihmisten edellytykset mobilisoida kulttuurista, sosiaalista ja taloudellista pääomaansa koulutuksen kentillä ja kenttien väleissä ovat sellaista teoreettista, käsitteellistä ja empiiristä tarkastelua, johon olen omassa tutkimustyössäni keskittynyt. Eriarvoisuuden syntymekanismien intersektionaalisissa tarkasteluissa kysymme, miten eriarvoisuus itse asiassa rakentuu: kuka saa ja kenelle annetaan, ja miten tämä itse asiassa tapahtuu.

Koulutuksellisen eriarvoisuuden tutkimuksessa ja siinä tutkimustyössä, jota tutkimusyksikössäni tehdään, keskeinen eriarvoisuuden tarkastelukulma

on yhteiskuntaluokan rooli koulutuksessa. Englantilainen kasvatussosiologi ja Itä-Suomen yliopiston kunniatohtori Diane Reay (2004) toteaa, että yhteiskuntaluokan käsite on koulutustutkimuksessa keskeinen väline sosiaalisen todellisuuden jäsentämisessä eikä sitä voida palauttaa ainoastaan taloudellisen eriarvoisuuden kysymyksiin.

Koulutus toimiikin paradoksaalisesti sekä eriarvoisuuden purkajana että sen tuottajana ja jälleentuottajana. Eriarvoisuus koulutuksessa ilmenee kahdella tavalla: ensiksi se rakentuu koulutusjärjestelmien *sisällä* oppilaiden ja henkilöstön sekä kouluinstituution välisissä suhteissa ja koulun toimintakulttuurissa. Toiseksi eriarvoisuus rakentuu koulutuksen *välityksellä*. Tällä tarkoitan sitä, että koulutusjärjestelmät tyypillisesti tuottavat ja uusintavat erilaisia etuoikeuksia ja toisaalta syrjään jäämistä. Koulutusvalinnat eivät ole itsessään rationaalisia valintoja. Ranskassa toimiva kasvatussosiologi ja Turun yliopiston kunniatohtori Agnès van Zanten (2009) on kirjoittanut, että koulutusvalinnat ovat perheissä aivan erityisiä valintoja, sillä ne liittyvät ihmisten omiin lapsiin, jotka ovat paitsi loputtoman onnen myös huolen lähteitä myös laajassa mittakaavassa perusta yhteiskunnan talouskasvulle ja sosiaaliselle uusintamiselle. Koulutusvalinnat ovat pitkäkestoisia ja muovaavat lasten ja nuorten koko elämäntulkua ja sosiaalista asemaa yhteiskunnassa. Ne ovat affektiivisesti sitovia, sillä ne sitovat perheet koulun välityksellä paitsi koulun alueeseen myös sen sosiaaliin suhteisiin esimerkiksi toisten lasten, muiden perheiden ja koulun aikuisten kanssa. Siksin näiden teemojen ympärillä usein kuohuu.

Koulutuksen eriarvoisuuden uusin tutkimus Suomessa

Suomalaista koulutusjärjestelmää voidaan pitää monilta osin kaikenlaisista lähtökohdista tulevia oppilaita ja heidän oppimistaan tukevana, mutta eriytymiskehitys haastaa hyvin konkreettisesti yhteisen peruskoulun tavoitetta tasata taustoista juontuvia eroja (Thrupp ym., 2023). Suomalaisessa tutkimuskontekstissa tiedämme varsin kattavasti, että erilaisista yhteiskuntaluokkataustoista tulevien lasten ja nuorten koulutuspolut eriytyvät jo varhain, jo varhaiskasvatuksessa (Bernelius & Huilla, 2021; Ruutiainen ym., 2023) ja että tämä kehitys jatkuu ja voimistuu, mitä pidemmälle koulutusjärjestelmässä edetään (esim. Haltia ym., 2023; Nevala & Nori 2017). Yliopiston kynnyksellä hakijoiden joukko on jo monta kertaa valikoitunut ja sisään pääsevät näistäkin keskimäärin hyväosaisemmista taustoista tulevat nuoret, vieläpä alakohtaisesti voimakkaasti yhteiskuntaluokkataustan mukaan eriytyen (Nori, 2011). Eriytymisen ja eriarvoisuuden arkiset sävyt huomioon ottavalle tutkimustiedolle onkin tarve.

Tämän hetken keskeisiä tutkimusaiheita omassa tutkimusyksikössäni ovat erilaiset eriytymisen ja eriarvoisuuden kysymykset ja eritoten näiden keskinäiset suhteet. Eriytymistä on monenlaista. Alueellisella eriytymisellä eli alueiden segregaatiolla tarkoitetaan eri sosiaalisten ryhmien eriytymistä omiin naapurustoihinsa tai omille asuinalueilleen. Alueellinen eriytymiskehitys kulkee pääosin käsi kädessä koulujen eriytymisen eli koulusegregaation kanssa. Nämä ilmiöt vahvistavat toisiaan siten, että kun alueet eriytyvät, eriytyvät usein myös koulujen oppilas-

pohjat. Keskenään samankaltaisista taustoista tulevat oppilaat alkavat keskittyä tiettyihin kouluihin kahta reittiä: asumisen ratkaisujen sekä kouluvalintojen avulla. Koulun oppilaspohja vaikuttaa puolestaan koulun maineeseen ja erityisesti hyväosaisten perheiden muutto- ja kouluvalintapäätöksiin, mitä tarkastelin taannoin jo väitöstudiumissani (Kosunen, 2016). Syvetessään eriytyminen voi kiihdyttää eriarvoisuutta voimistavia kehiä, minkä seurauksena lasten ja nuorten arki voi kaupungin eri alueilla olla varsin erilaista (Oittinen & Luoma, 2024).

Kasvatussosiologisen tutkimuksen näkökulmasta olennaisia kysymyksiä ovat, miten ja missä määrin koulutusjärjestelmä kykenee ylittämään oppilaiden ja perheiden taustoihin kytkeytyviä eroja vai voiko se ainoastaan tuottaa näitä samoja eroja uudelleen seuraavassa sukupolvessa. On kuitenkin paljon, mitä koulutuksessa voidaan tehdä. Ryhmäni tutkijoiden tutkimukset ovat osoittaneet, miten eriytymisen ja eriarvoistumisen kiihtyviin kierteisiin voidaan vaikuttaa, mikäli tahtoa on. Tämä tehdään esimerkiksi tunnistamalla, että kaikenlaisten lasten ja nuorten kunnioittava kohtaminen on keskeinen osa koulun toimintakulttuuria (Huilla, 2022), ymmärtämällä, kuinka kasvatustehtävän yhteiskunnallinen ulottuvuus on läsnä jokaisen ammatikasvattajan työssä (Juvonen, 2024) varhaiskasvatuksesta tänne yliopistoon saakka, sekä tiedostamalla, että erojen tasaamiseen kohdennettu tarveperusteinen rahoitus on osa eriarvoisuuden purkamiseen tähtäävää koulutuspolitiikkaa (Ramos Lobato ym., 2024).

Kasvatussosiologinen luokkatutkimus ei ole toistaiseksi ollut kasvatustieteellisen tutkimuksen valtavirtaa. Yhteiskuntalu-

kittuneen eriarvoisuuden ymmärtämisen soisi kuitenkin olevan keskeinen osa opettajakunnan ja muiden kasvatustieteen ammattilaisten osaamista, koska on olennaista ymmärtää, millä tavoin erot oppilaiden koulutuspoluissa ja oppimisessa sekä opetusryhmien ja koulujen välillä noudattelevat yhteiskuntaluokkien välisiä jakolinjoja ja miten tämä tulisi huomioida ammattimaisessa kasvatuksessa ja opetuksessa. Tässä professuurissa pyrin vaikuttamaan tähän asiaan.

Uusimpana tutkimuksellisenä avauksena, jota tutkimusyksikössäni parhaillaan tutkitaan, on opettajien ammattikunnan alueellinen eriytyminen (ks. Kosunen ym., 2024b). Tarkastelemme opettajina toimivien ihmisten koulutustaustaa, näiden omaa yhteiskuntaluokkataustaa ja sitä, miten he kokevat niiden näkyvän työssään lasten ja nuorten kasvattajina eri puolilla Suomea. Kysymme kriittisen kasvatussosiologian tulokulmasta, ketkä lapsia kouluissa ja päiväkodeissa erilaisilla alueilla, eri puolilla Suomea kasvattavat. Tämä kysymyksenasettelu resonoi myös muinaista Sortavalan seminaarin henkeä, jonka perustamishetkillä olennaista oli varmistaa, että myös esimerkiksi itäisen Suomen periferioissa oli pedagogisesti koulutettua henkilöstöä. Nyt olemme tulleet ajankohtaan, jossa on syytä empiirisesti jälleen tarkastella, onko näin yhä.

Kun tarkastelen sitä paikkaa, jonka nähdäkseni yleisen kasvatustieteen tulisi ottaa tieteen kentällä ja sitä seuraavassa julkisessa keskustelussa, teesini on, että yleisen kasvatustieteen tulee ottaa tilansa ja paikkansa, kun kyse on eriarvoisuuden rakentumisen tutkimuksesta. Yleisen kasvatustieteen rooli tieteen joukossa on usein olla se ala, joka pystyy rakentamaan ymmärrystä siitä,

miksi näillä piiloisilla ja sosiaalisia asemia viimekädessä välittävillä prosesseilla on merkitystä lasten, nuorten, perheiden ja koulutusinstituutioiden arjessa ja mitä se merkitsee sekä nykyisyyden että tulevaisuuden kannalta. Yleinen kasvatustiede on tieteenalana erinomainen vastaamaan lempikysymykseeni, joka on ”mitä sitten” eli englanniksi ”so what”.

Ajattelen, että näitä teemoja on syytä tutkia jatkossakin yhdessä. Tutkimusta ei tulisi tehdä ainoastaan eri kasvatustieteiden tieteenalojen ja tiedonalojen, kuten yleisen kasvatustieteen, yliopistopedagogiikan, erityispedagogiikan ja ohjauksen vaan myös eri tieteenalojen, kuten sosiaalitieteiden, ihmismaantieteen ja taloustieteiden kanssa tehtävänä yhteistyönä. Tutkimusta tulisi lisäksi tehdä monimenetelmällisesti ja monikielisesti, jotta päästäisiin kohti totuutta ja suurempaa sivistystä eli mahdollisuutta ja taitoa käyttää tietoa hyvään. ■

KESKUSTELUPUHEENVUORO PERUSTUU 25.9.2024 ITÄ-SUOMEN YLIOPISTON PROFESSUURIESITELMÄNÄ PIDETTYYN PUIHEENVUOROON.

Lähteet

- BERNELIUS, V. & HUILLA, H. (2021). *Koulutuksellinen tasa-arvo, alueellinen ja sosiaalinen eriytyminen ja myönteisen erityiskohtelun mahdollisuudet* (valtioneuvoston julkaisuja 2021:7). Valtioneuvosto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-761-4>
- BOURDIEU, P. (1984). *Distinction: social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.
- BOURDIEU, P. & PASSERON, J.-C. (1964). *Les Héritiers, Les étudiants et la culture*. Les éditions de Minuit.
- HALTIA, N., ISOPAHKALA-BOURET, U. & MUTANEN, H. (2023). Getting a head start: capital inheritance and the labour market entry of Finnish business graduates. *British Journal of Sociology of Education*, 44(4), 669–686. <https://doi.org/10.1080/01425692.2023.2203356>
- HEISKALA, L. (2024). *Opportunity, choice, and barriers: a register-based study on social stratification in higher education in Finland* [väitöskirja, Turun yliopisto]. UTUPub. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-9962-0>
- HUILLA, H. (2022). *Kaupunkikoulut ja huono-osaisuus* [väitöskirja, Helsingin yliopisto]. Helda. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-8000-1>
- JUVONEN, S. (2024). *School in society. Teachers enacting the purposes of education* [väitöskirja, Helsingin yliopisto]. Helda. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-9843-3>
- KOSUNEN, S. (2016). *Families and the social space of school choice in urban Finland*. Unigrafia.
- KOSUNEN, S., NIEMI, A. M. & LAAKSONEN, L. M. (2022). Class, migrant background and misrecognition of capital in the university admission. *Ethnography and Education*, 17(4), 368–388. <https://doi.org/10.1080/17457823.2022.2089534>
- KOSUNEN, S., JUVONEN, S., HUILLA, H. & PELTOLA, M. (toim.). (2024a). *Koulu ja eriarvoisuus*. Gaudeamus.
- KOSUNEN, S., SAARI, J., HUILLA, H. & HIENONEN, N. (2024b). Uupuvat opettajat: Rekrytointivaikeudet ja opettajasegregaatio Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka*, 89(3), 255–267.
- LOUIS, É. (2019). *Ei enää Edd* (käänt. L. Toivanen). Tammi.
- NEVALA, A. & NORI, H. (2017). Osallisuuden vanhat ja uudet jakolinjat: Yliopisto-opiskelijoiden sosioekonomisen taustan muutokset ja koulutuksellinen tasa-arvo. Teoksessa A. Toom, M. Rautiainen, J. Tähtinen & R. Ahtiainen (toim.), *Toiveet ja todellisuus: kasvatus osallisuutta ja oppimista rakentamassa* (s. 36–55). Suomen kasvatustieteellinen seura.
- NORI, H. (2011). *Keille yliopiston portit avautuvat? Tutkimus suomalaisiin yliopistoihin ja eri tieteenaloille valikoitumisesta 2000-luvun alussa* [väitöskirja, Turun yliopisto]. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-4526-9>
- OITTINEN, R. & LUOMA, T. (2024). Nuorten arki eriytyvässä kaupungissa. Teoksessa S. Kosunen, S. Juvonen, H. Huilla & M. Peltola (toim.), *Koulu ja eriarvoisuus* (s. 67–88). Gaudeamus.
- PIKETTY, T. (2024). *Pääoma ja ideologia* (käänt. M. Tillman-Leino). Into.
- RAMOS LOBATO, I., KOSUNEN, S. & BERNELIUS, V. (2024). Koulutuksellinen eriarvoisuus ja tarveperusteinen resurssointi. Teoksessa S. Kosunen, S. Juvonen, H. Huilla & M. Peltola (toim.), *Koulu ja eriarvoisuus* (s. 175–191). Gaudeamus.
- REAY, D. (2004). ‘Mostly roughs and toughs’: social class, race and representation in inner city schooling. *Sociology*, 38(5), 1005–1023. <https://doi.org/10.1177/0038038504047183>
- RUUTIAINEN, V., PAANANEN, M. & FJÄLLSTRÖM, S. (2023). Eriytyvä varhaiskasvatus? Erot yksityisten ja julkisten päiväkotien lähialueissa. *Kasvatus*, 54(5), 434–449. <https://doi.org/10.33348/kvt.142131>
- SEPPÄNEN, P., KALALAHTI, M., RINNE, R. & SIMOLA, H. (toim.).

- (2015). *Lohkoutuva peruskoulu. Perheiden kouluvalinnat, yhteiskuntaluokat ja koulutuspolitiikka* (kasvatusalan tutkimuksia 68). Suomen kasvatustieteellinen seura.
- SKEGGS, B. (2004). *Class, self, culture*. Routledge.
- TAKALA, A. (1974). *Uuden sukupolven vaihtoehdot: sosiaalisatitapahtuman tarkastelu*. Gummerus.
- THRUPP, M., SEPPÄNEN, P., KAUKO, J. & KOSUNEN, S. (toim.). (2023). *Finland's famous education system: unvarnished insights into Finnish schooling*. Springer Nature.
- WILLIS, P. (1984). *Koulunpenkiltä palkkatyöhön*. Vastapaino.
- VAN ZANTEN, A. (2009). *Choisir son école: stratégies familiales et médiations locales*. Presses Universitaires de France.